

DOORSTROOMBELEID

Kansen bevorderen door doorstroom in en na het vmbo

Een uitgave van het Kenniscentrum Gemengde Scholen

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. De schoolloopbaan in het vmbo.....	4
<i>Indeling en doorstroom</i>	4
<i>Het imago van het vmbo.....</i>	4
2. Doorstroom vanuit het vmbo.....	7
2.1 <i>Doorstroom van vmbo naar mbo</i>	7
<i>Loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB)</i>	7
<i>Samenwerking en ‘warme overdracht’</i>	8
2.2 <i>Doorstroom van vmbo naar havo</i>	9
3. Doorstroom binnen het MBO.....	11
Diversiteit.....	11
Drievoudige kwalificering	11
Versterking doorstroom binnen mbo	11
Aandachtspunten:.....	12
4 Doorstroom van mbo en havo naar hbo	14
Slotwoord	16
Literatuur	17
Colofon	19

Inleiding

Zoals bekend is het Nederlands onderwijssysteem na het basisonderwijs zeer gelaagd en selectief. Aan het einde van de basisschool valt voor jongeren een belangrijke beslissing: ga ik naar het algemeen vormend onderwijs, of naar het beroepsvoorbereidend onderwijs? Veel jongeren en hun ouders ervaren – net als veel media en beleidsmakers – de keuze tussen havo en vmbo als een keuze tussen hoog en laag, tussen aantrekkelijk en problematisch, tussen het openhouden van opties en beperking van kansen. En inderdaad is de selecterende werking van het onderwijs als maatschappelijke sorteermachine in deze keuze sterk voelbaar. Maar het dominante schema van hoog/laag en kansarm/kansrijk is maar een deel van het verhaal. Deze typering laat onderbelicht dat het beroepsonderwijs in principe prima mogelijkheden biedt voor kansrijke leer- en levensloopbanen.

Het voortgezet onderwijs kent een niveau-indeling naar de schoolsoorten vmbo, havo en vwo. *Binnen* het vmbo bestaan er maar liefst vijf niveaus. Met een bredere blik op de volledige schoolloopbaan kunnen de effecten van zo'n ingrijpend moment als een vmbo-advies aan het einde van de basisschool worden verminderd door ook deze leerlingen goed onderwijs te geven. De effecten kunnen ook deels worden gecorrigeerd door doorstroom naar een 'hogere' opleiding met meer kansen. Met andere woorden, doorstroom in en na het voortgezet onderwijs heeft potentieel minstens zoveel invloed op kansengelijkheid en desegregatie in het onderwijs als het selectiemoment aan het einde van het basisonderwijs.

Wat betreft kansengelijkheid is het belangrijk de 'pad-afhankelijkheid' te verminderen door binnen het systeem belemmeringen voor op- en afstroom op te heffen. In principe zijn er ook in het huidige stelsel mogelijkheden tot doorstroming, maar deze worden steeds minder benut (Kirschner & Scheerens, 2021). Het is belangrijk aandacht te besteden aan de prikkels die scholen voor voortgezet onderwijs krijgen met betrekking tot opstroom of afstroom van leerlingen, onder meer in verband met de toepassing van het toezichtkader van de Onderwijsinspectie. Door meerdere wegen naar opleidingen van 'hogere' niveau te bieden wordt ook de segregatie verminderd, doordat (ook) deze scholen meer gemengd worden.

Deze brochure heeft als doel om te wijzen op mogelijkheden om niet enkel het keuzemoment te verbeteren, maar de hele leerloopbaan en het proces waarbinnen deze loopbaan plaatsvindt. Dat alles met het oog op de ontplooiing van de leerling en daarmee op grotere kansengelijkheid en het tegengaan van segregatie. We bespreken vier belangrijke momenten en processen:

- De schoolloopbaan in het vmbo
- Doorstroom van vmbo naar het mbo en hbo.
- Doorstroom binnen het mbo
- Doorstroom van mbo en havo naar hbo

We stellen steeds de vraag hoe de leerling perspectief en ondersteuning kan worden geboden in zijn/haar leerloopbaan. Daarnaast beschrijven we hoe dit perspectief ruimer kan worden opgevat dan de dominante focus op doorstroom naar 'hogere' (theoretisch en academisch) onderwijs.

1. De schoolloopbaan in het vmbo

Indeling en doorstroom

Het vmbo is een complexe onderwijssoort. Leerlingen zijn in het vmbo verdeeld over vier niveaus - aangeduid als leerwegen – en in de bovenbouw over verschillende beroepsgerichte sectoren. Een vmbo-leerling kiest uiterlijk aan het einde van het tweede schooljaar (dan wel de brede brugklas) een leerweg (en daarmee niveau). In de theoretische leerweg (vmbo-t) volgen leerlingen alleen algemeen vormende (avo-)vakken. In de gemengde leerweg volgt men een avo-vak minder, maar krijgt de leerling 4 uur beroepsgericht onderwijs. In de kaderberoepsgerichte leerweg (vmbo-kader) volgen leerlingen zo'n 12 uur beroepsgericht onderwijs. De avo-vakken zijn van een iets lager niveau dan in de gemengde en de theoretische leerweg. Tenslotte volgen leerlingen in de basisberoepsgerichte leerweg (vmbo-basis) zo'n 12 uur beroepsgericht onderwijs en zijn de avo-vakken van een iets lager niveau dan in de kaderberoepsgerichte leerweg. Naast leerwegen en sectoren kent het mbo nog een vijfde leerweg, het praktijkonderwijs, voor leerlingen voor wie men een 'echte' leerweg te hoog gegrepen vindt. Dit wordt vaak als een 'dead end street' beschouwd, maar dat hoeft het niet te zijn (De Rijke, 2021).

Het aanduiden van theorie op de verschillende niveaus in termen van steeds een beetje lager is potentieel kansenverlagend. Hoewel men vaak zegt dat het vmbo zich richt op 'praktisch' ingestelde jongeren, zijn er nog veel vmbo-scholen waar het onderwijs helemaal niet zo praktisch en betekenisgericht is, zeker niet in de eerste twee jaar. In het vmbo, maar ook in het mbo, kent het beroepsgericht onderwijs al heel lang een sluipende 'veralgemenisering', zowel wat betreft aandacht voor algemene vakken (Nederlands, wiskunde etc.) als voor algemene vaardigheden (recentelijk 21e -eeuwse vaardigheden). Het 'theezakjesmodel' waarbij de kennis qua inhoud, bruikbaarheid en belang steeds minder wordt en daarmee een slap aftreksel vormt, lijkt hierbij vaak dominant. Nadeel daarvan is dat het daarmee vaak ook minder boeiend wordt en minder mogelijkheden biedt voor betekenisgeving. Mede daardoor slaagt men er vaak niet goed in kennis met het beroep of de eigen ervaringen te verbinden, en vanuit beleid en publieke opinie lijkt men dat soms zelfs niet eens te mogen. Dit gaat dan juist ten koste van de 'praktische' opleiding. Terwijl de uitdaging is om de theorie betekenisvol te maken in termen van relevantie en bruikbaarheid, ook op de lagere niveaus.

Het vmbo is per definitie geen eindonderwijs. Er zijn twee belangrijke routes voor doorstroom: van het vmbo naar het mbo (en daarna eventueel naar het hbo), en van het vmbo naar de havo (en daarna naar het hbo, of het vwo en de universiteit). Deze twee routes diepen we verder uit in hoofdstuk 3.

Het imago van het vmbo

Het vmbo kent, gezien de situering aan 'de onderkant' van het onderwijssysteem, relatief veel leerlingen met gedrags- of leerproblemen. Het draagt bij aan segregatie door een oververtegenwoordiging van ouders met lagere opleiding, lager inkomen en met een migratieachtergrond. Sterker dan bij enig ander onderwijstype wordt het vmbo in de publieke opinie, maar ook door docenten, ouders en leerlingen zelf, gekarakteriseerd door haar leerlingen. Het vmbo heeft bij het grote publiek het imago van verloedering, van een broeinest van probleemjeugd en kleine criminaliteit en van een mislukte integratie van etnische minderheden. Daarnaast wordt vmbo-tl uit statusoverwegingen nog steeds (of weer) 'mavo' genoemd, om het algemeen vormend karakter te benadrukken en de tl-leerweg van het 'lage' praktijkgerichte onderwijs te onderscheiden. Ongeveer 20% stroomt daadwerkelijk

door naar het havo. Dat is overigens, in tegenstelling tot wat vaak gesteld wordt, niet minder dan toen vmbo-t nog 'gewoon' de mavo was.

Dit is echter in veel opzichten een gekleurd, eenzijdig en beperkt beeld. Het vmbo kent een zeer gemengde leerlingenpopulatie – ruim 50% van alle leerlingen in het voortgezet onderwijs gaat naar het vmbo. Het vmbo heeft de complexe uitdaging om een perspectiefrijke uitgangspositie aan al deze leerlingen te bieden, ook aan de kansarmere leerlingen. Ondanks de vele kritiek in de media en ondanks (of dankzij) deze uitdaging, is het vmbo een inspirerende proeftuin voor onderwijsvernieuwing (Krant Sterk Beroepsonderwijs, Platforms vmbo). En wanneer leerlingen eenmaal op het vmbo zitten, zijn zij en hun ouders overwegend neutraal of tevreden (Laks-Monitor, 2020)

Voor veel jongeren biedt het beroepsvoorbereidende onderwijs op het vmbo namelijk een alternatief voor algemeen vormend ('theoretisch') onderwijs en de gebruikelijke manieren van onderwijzen, waarbij zij zich vaak niet thuis in voelen. Op het vmbo kunnen ze 'de praktijk in', 'een vak leren' en 'iets leren waar je echt wat aan hebt'. Algemeen vormend onderwijs met een losse vakkenstructuur, veel abstracte kennis en een focus op de gemiddelde leerling is niet wat deze zeer gevarieerde groep jongeren nodig heeft om hun weg te vinden in een flexibele arbeidsmarkt en diverse samenleving en om hun identiteit op te bouwen. Er zijn tal van voorbeelden (Van der Waals en Van Schaik, 2012; Krant Sterk Beroepsonderwijs, Platforms vmbo), waarin principes van actief, betekenisvol en competentiegericht leren worden toegepast. En waarin leeromgevingen worden ingericht die inspelen op wensen, perspectieven en ontwikkeling van vmbo-leerlingen, zowel ten aanzien van kennis en competentieontwikkeling als ten aanzien van zelfvertrouwen en persoonlijke groei.

Aandachtspunten

Samengevat staat de vraag 'Waar kan en wil ik goed in worden' centraal bij het vormgeven van kwalitatief goed vmbo-onderwijs dat past bij de leerling. Daarbij zijn meerdere aandachtspunten van belang als het gaat om het bevorderen van kansgelijkheid en het verminderen van segregatie:

- Organiseer het vmbo-onderwijs zoveel mogelijk rond **betekenisvolle, levensechte opdrachten** en problemen. De context biedt handvatten voor beter begrip, toont de relevantie van de opdracht en maakt kennis zo beter toegankelijk. Stimuleer daarbij leervaardigheden en -houding
- Sluit in het onderwijs niet alleen aan bij de **leefwereld van leerlingen**, maar probeer deze leefwereld ook uit te breiden. Onderwijs heeft de taak om de belangstelling van leerlingen te ontwikkelen en hen nog onbekende werelden te tonen. Bijvoorbeeld over cultuur, de samenleving of over de expliciete relatie tussen het onderwijs en het toekomstige beroep.
- Ga in het pedagogisch-didactisch handelen uit van **realistisch hoge verwachtingen** (vanuit perspectief van de leerling), en deel deze met de leerling.
- Besteed aandacht aan **persoonlijke, sociale en maatschappelijke ontwikkeling**. Met name kwetsbare leerlingen steunen op het onderwijs bij de ontwikkeling van hun sociale competenties en persoonlijke bekwaamheden (Ten Dam & Volman, 1999). Onderwijs moet zowel de autonomie als de sociale betrokkenheid van leerlingen bevorderen. Het vinden van het juiste evenwicht tussen persoonlijke ontwikkeling (zelfredzaamheid, autonomie en kritisch denken) en sociale ontwikkeling (betrokkenheid en emancipatie) is terug te vinden in onderwijs dat gericht is op kritisch-democratisch burgerschap (Nieuwelink et al., 2016; Onstenk, 2018). Burgerschapsvorming is een wettelijke verplichting voor het voortgezet onderwijs en mbo. In het vmbo ligt de nadruk vaak meer op sociale redzaamheid en (leren

dragen van) verantwoordelijkheid. De uitdaging is dit te verbinden met meer voor de leerling betekenisvolle kennis (over maatschappij en democratie), bewustheid, participatie, autonomie en ethische ontwikkeling (Onderwijsraad, 2021a).

- Houdt daarbij actief rekening met de **grote diversiteit in het vmbo**, en meer specifiek met leerlingen met een migratieachtergrond. Geef ruimte aan verschillen in cultuur en religie, en maak die bespreekbaar, Creëer een veilige en open omgeving, met voldoende structuur en expliciete aandacht voor wat het onderwijs verwacht van leerlingen, maar ook wat zij mogen verwachten.. En vooral: stimuleer uitwisseling en contacten tussen jongeren (De Jong & Nelis, 2018).

2. Doorstroom vanuit het vmbo

Het vmbo is geen eindonderwijs. Doorstroom na het vmbo is een belangrijke factor bij het verkleinen van segregatie en kansenongelijkheid. Het vmbo bereidt in principe leerlingen voor op het mbo. Een inhoudelijke en didactische inrichting van doorlopende leerwegen waarin ruimte is voor ontwikkelende en differentiërende beroepsvoorkeuren is een uitdaging voor scholen en docenten(teams). Anders gezegd gaat het niet om lineaire doorstroming, maar om het vormgeven van keuzemogelijkheden. Naast de leerweg van vmbo naar havo en eventueel hbo, is er ook een doorlopende leerweg mogelijk van vmbo naar mbo en eventueel hbo. Deze leidt naar 1) een erkend mbo-diploma met waarde op de arbeidsmarkt (het zogeheten civiele effect) en 2) dient als alternatieve route naar het hoger onderwijs, naast de reguliere route via havo en vwo. Via een diploma mbo niveau 4 kan de vmbo-er toegang krijgen tot het hbo (associate degree of hbo-diploma).

2.1 Doorstroom van vmbo naar mbo

We bespreken twee belangrijke voorwaarden voor een soepele doorstroom van het vmbo naar het mbo: loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB), en 'warme overdracht'.

Loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB)

Vmbo-leerlingen kiezen na de tweede klas een beroepsgericht profiel en in de vierde klas een vervolgopleiding. In tegenstelling tot leerlingen in het algemeen voortgezet onderwijs (avo), worden vmbo-leerlingen dus al vroeg geconfronteerd met levensbepalende (beroeps)keuzes. Dit geeft loopbaanoriëntatie en -begeleiding (LOB) een belangrijke rol. Ook het overgrote deel van de leerlingen uit de theoretische leerweg gaat verder in het mbo (niveau 3 of 4). Maar heeft daar in principe geen enkele beroepsgerichte voorbereiding op ontvangen, hetgeen de overgang soms moeilijk maakt. In de praktijk gaan tal van scholen daarom ook in de vmbo-t beroepsgerichte elementen inbouwen, onder andere in het kader van LOB.

In alle leerwegen van het vmbo moet aandacht worden besteed aan LOB en gelden dezelfde eisen. Leerlingen moeten worden begeleid richting autonomie en verantwoorde keuzes. Ook dient bij LOB aandacht besteed te worden aan zelfsturing en de ontwikkeling van loopbaancompetenties. Dit is van belang voor het vinden van waardevol werk en het richting geven aan de ontwikkeling van talent: eerst leer je reflecteren je op je eigen kwaliteiten en motieven, vervolgens zoek je naar het type werk dat aansluit bij jouw eisen en waarden, en ten slotte leer je hoe je deze ambities vertaald naar concrete stappen in je loopbaan binnen je netwerk.

Aandachtspunten

Om de bijdrage van LOB aan kansenbevordering en het tegengaan van segregatie te stimuleren, is voor de scholen het volgende van belang:

- **Start LOB zo vroeg mogelijk**, liefst in jaar 1 (ook in de brede brugklas).
- Zorg ervoor dat **LOB vorm krijgt als dialoog**. Te vaak wordt er over of tegen, in plaats van mét de leerling gepraat. Besteed aandacht aan de loopbaandialoog en processen van betekenisgeving (Kuijpers & Meijers, 2008). Door hen dingen over zichzelf te laten ontdekken, krijgen leerlingen essentiële bouwstenen aangereikt voor hun talentontwikkeling en toekomstige loopbaan.

- Combineer zoveel mogelijk **informatievoorziening** over een beroep met een **kennismaking** met dit beroep in de praktijk. Niet elk beroep is even motiverend op papier, soms ziet het er mooier uit, soms minder..
- Maak de beroepsoriëntatie **tastbaar en betekenisvol** voor het heden. Opmerkingen zoals 'dit is voor later' of 'dit is belangrijk voor je toekomst' zijn weinig motiverend.
- Een summiere introductie van alle mogelijke richtingen is begrijpelijk, maar kan ook tot verwarring leiden. Controleer of je leerlingen een **helder beeld van hun opties** hebben.
- **Betrek ouders bij LOB** zodat zij hun kind thuis goed kunnen begeleiden. Denk hierbij aan informatievoorziening over: de school- en loopbaanontwikkeling van hun kind. Vervlecht het LOB-curriculum met loopbaangerichte ouderactiviteiten, zoals thuisopdrachten, loopbaangerichte voortgangsgesprekken en interactieve ouderbijeenkomsten. De handleiding van Lusse et al. (2018) geeft op dit gebied tal van tips en concrete voorbeelden.

Samenwerking en 'warme overdracht'

Voor een deel van de leerlingen blijkt de overstap van het vmbo naar het mbo lastig., zeker als men kiest voor een niet (direct) aansluitende beroepsrichting. Er worden hogere eisen gesteld aan kennis, maar ook aan zelfstandigheid. Begeleiding is vaak minder. De leerling moet zijn weg vinden in een grotere school. Er wordt op een andere manier geleerd. Het is van belang dat het leerproces in de gehele beroepsonderwijskolom sterker georganiseerd wordt rond de schoolloopbaan van de leerlingen, en dat er tussen de verschillende opleidingsniveaus een meer doordachte en flexibele samenhang wordt aangebracht. Het vmbo moet beter gaan aansluiten op het vervolgonderwijs en omgekeerd moet het vervolgonderwijs meer bewust voortbouwen op het vmbo. Dit is een uitdaging voor de scholen omdat de landelijke en sectorale leerplanontwikkeling vooralsnog tamelijk los van elkaar verloopt.

Aandachtspunten

Verbeterde samenwerking kan een belangrijke bijdrage leveren vanuit het perspectief van kansenbevordering en het tegengaan van segregatie. Daarbij is voor de scholen het volgende van belang:

- Om herhaling van of gaten in de onderwijsstof te voorkomen, is het van belang dat **het vmbo en het mbo** elkaars leerdoelen en curriculum (willen) kennen. Een portfolio, bijvoorbeeld, kan duidelijke informatie geven over wat de leerling heeft geleerd en gedaan, en draagt zo bij aan een 'warme' overdracht.
- **Samenwerking tussen scholen** in lokale en regionale netwerken kan hierbij helpen. Hoe beter de scholen elkaar kennen, hoe beter ze leerlingen kunnen voorbereiden, respectievelijk 'ontvangen'.
- Dit geldt ook voor **geïntegreerde trajecten** die zorgen voor een betere inhoudelijke en pedagogisch-didactische afstemming tussen het vmbo- en mbo- onderwijs. De wettelijke mogelijkheden zijn hiervoor verruimd. Vanaf 1 augustus 2020 kunnen vmbo- en mbo-instellingen gezamenlijk een doorlopende leerroute of een geïntegreerde leerroute aanbieden. Al een aantal jaar is hiermee geëxperimenteerd en de ervaringen zijn positief (Heyma, et al., 2017; Onderwijsraad, 2021). In deze pilots vormen de programma's van de bovenbouw van het vmbo en het mbo zoveel mogelijk één geheel, zodat studenten hun opleiding efficiënter kunnen doorlopen. Studenten hebben hierdoor ook de mogelijkheid om hun één jaar eerder hun diploma te halen. Qua regelgeving wordt de samenwerking makkelijker door de recentelijk ingevoerde Wet sterk beroepsonderwijs (2020) en het wetsvoorstel Bestuurlijke harmonisatie beroepsonderwijs, dat mbo-instellingen en scholen voor voortgezet onderwijs beter in staat stelt om bestuurlijk samen te werken (Onderwijsraad, 2021). Daarnaast bestaan er al langer meer dan 30

vakcolleges, verspreid over het hele land, die een zogenaamde Vakroute aanbieden, bijvoorbeeld een Vakroute Techniek en een Vakroute Mens & Dienstverlening. Vakroutes zijn zesjarige opleidingen waarin het vmbo, het mbo en het bedrijfsleven met elkaar samenwerken om een geïntegreerd programma te kunnen aanbieden.

2.2 Doorstroom van vmbo naar havo

Leerlingen met een vmbo-gl of vmbo-t diploma kunnen ook er voor kiezen door te stromen naar de havo. In de Wet Voortgezet Onderwijs is recent bepaald dat havo-scholen leerlingen met een diploma in de gemengde leerweg of de theoretische leerweg van het vmbo niet mogen weigeren op basis van een oordeel over kennis, vaardigheden of leerhouding van de leerling. Het principe van de wet is drempelloze doorstroom. Leerlingen met een diploma in de gemengde of theoretische leerweg mogen dus niet geweigerd worden op de havo, maar moeten wel voldoen aan bepaalde landelijke voorwaarden, zoals het succesvol afleggen van het eindexamen in een extra vak in het vmbo. Uit de cijfers blijkt een toename van 64% in het gemiddeld aantal doorstromers sinds de invoering van deze drempelloze doorstroom. Scholen en verschillende afdelingen op één school werken in principe samen om potentiële leerlingen en hun ouders goed te informeren over de aansluiting op het havo en eventuele obstakels te overbruggen.

In de praktijk zijn en blijven er wel degelijk obstakels. Ten eerste zijn er grote verschillen tussen scholen. Bijvoorbeeld in het aanbod van extra vakken dat aansluit op zowel het vmbo- als het havo-profiel. Ook bestaan er tussen scholen grote verschillen in het aantal leerlingen dat doorstroomt naar de havo. Leerlingen moeten vaak naar een ander (deel van het) gebouw, zelfs binnen dezelfde school. Ze kennen daar vaak niemand. Eenmaal op de havo, kunnen leerlingen ook hindernissen tegenkomen. Zo is het soms wennen aan de andere stijl van lesgeven en (gebrek aan) leerlingenbegeleiding, of is er een onderwijsachterstand bij bepaalde vakken. Studievertraging of uitval komen regelmatig voor, hetgeen leidt tot een aarzeling vanuit rendementsoverwegingen bij scholen om doorstroom te bevorderen. Als de leerling uiteindelijk toch voor het mbo kiest, dan verliest hij of zij één of twee jaar. De Inspectie van het Onderwijs past vanaf 2020 een correctiefactor voor opstroom toe, waarmee eventuele uitval in de doorstroom van vmbo naar havo (of havo naar vwo) niet langer een negatieve invloed heeft op het bovenbouwrendement van de school.

Aandachtspunten

Doorstroming van vmbo naar havo wordt vaak gezien als een belangrijke manier van kansenbevordering en het tegengaan van segregatie. Dat kan het ook zijn, maar er kan in de praktijk kan nog veel aan verbeterd worden:

- De **voorbereiding** voor de groep doorstromers in het vmbo kan (veel) beter. Bijvoorbeeld door doorstroomklassen of -lessen, of extra aandacht in de LOB-gesprekken. Betrek daar ook de ouders bij (Lusse et al., 2018).
- Ook **maatwerkdiploma's** verdienen meer aandacht, De mogelijkheid om een vak op hoger niveau af te ronden wordt nog weinig gebruikt, met name in vmbo-gt. Tegelijkertijd blijkt het maatwerkdiploma leerlingen een voordeel te geven in de doorstroom (Brekelmans et al., 2017).
- Leerlingen en hun ouders kunnen voor de havo willen kiezen vanuit een **verkeerd idee** over het beroepsonderwijs als gevolg van de media of politieke uitspraken. Besteed daarom extra aandacht aan een realistische bespreking van de doorstroom naar de havo.

- In het geval dat het havo-onderwijs op een andere school wordt gevolgd, is een **'warme overdracht'** belangrijk. Bijvoorbeeld doordat scholen elkaars curriculum kennen en informatie over de leerling uitwisselen. Maar zelfs binnen dezelfde school is dit vaak nodig.

3. Doorstroom binnen het MBO

Het mbo kent twee leerwegen en vier niveaus. Het leidt op tot ruim 500 verschillende diploma's (kwalificaties), verdeeld over de sectoren Techniek, Economie, Groen en Zorg en Welzijn. De vier niveaus van het middelbaar beroepsonderwijs variëren van assistent-niveau (Entree) tot specialist- of middenkaderniveau 4. Het mbo kan vanaf niveau 2 eindonderwijs zijn, uitmondend in een startpositie op de arbeidsmarkt. Het kan ook perspectief bieden op het verder volgen van beroepsonderwijs op een hoger niveau binnen het mbo (zie paragraaf 4). Niveau 2 is gedefinieerd als het na te streven minimale opleidingsniveau ('startkwalificatie') waarmee leerlingen het mbo zouden moeten verlaten. Het onderliggende niveau 1 is deels bedoeld als tussenstap, deels als kwalificatie voor leerlingen die niveau 2 niet aankunnen. Steeds meer jongeren kiezen voor mbo niveau 3 of 4. Een diploma biedt goede mogelijkheden op de arbeidsmarkt, al zijn er verschillen tussen sectoren en beroepen en is er invloed van de economische conjunctuur. Een diploma Niveau 4 (en soms ook niveau 3) geeft toegang tot het hbo (zie verder par. 4). In elke Mbo-opleiding wordt aandacht besteed aan studieloopbaanbegeleiding (SLB) m onder ander in gesprekken met een mentor. Dan gaat het om het sturing geven aan het vinden van betekenisvol werk of vervolgonderwijs dat aansluit op de eigen kwaliteiten, mogelijkheden, waarden en motieven.

Diversiteit

Het mbo kent een grote diversiteit in etnische en culturele achtergrond en vooropleiding van studenten en in sociaaleconomische status, opleidingsniveau en beroepsachtergronden van de ouders. Het gaat met name om niveau 4 voor een deel om de eerste generatie die studeert op dit niveau, en vaak ook om eerste generatie in het betreffende beroepsgebied. Er is daarnaast een (groeiend) aandeel studenten met grotere of kleinere leerproblemen, gedragsproblemen en motivatieproblemen.

Drievoudige kwalificering

Beroepsonderwijs moet studenten niet alleen voorbereiden op een beroep, maar ook op het vormgeven van hun eigen loopbaan en op participatie in de maatschappij. In dat kader is het van belang dat studenten kritische denkvaardigheden ontwikkelen, zoals informatie(bronnen) op waarde weten te schatten; daarbij het onderscheid kunnen maken tussen argumenten, beweringen, feiten en aannames; het perspectief van anderen kunnen innemen; kunnen nadenken over hoe eigen opvattingen, beslissingen en handelingen tot stand komen. Juist omdat beroepsonderwijs bezocht wordt door groepen uit kansarme en gesegregeerde situaties is dit extra van belang. Bredere doelen van het onderwijs, zoals burgerschap (w.o. kritische denkvaardigheden), doorstroom naar vervolgonderwijs en loopbaanvaardigheden hebben een eigen plek, al staat die soms wel onder druk. De scholen zijn verplicht invulling aan burgerschap te geven en vrij daarbij een eigen aanpak te ontwikkelen. Dat betekent in de praktijk vaak een beperkte invulling van burgerschap, zowel qua tijd als qua deskundigheid van docenten.

Versterking doorstroom binnen mbo

De positie van de Entree- en niveau 2-opleidingen is problematisch wat betreft kansgelijkheid en segregatie. Een entreeopleiding heeft een nominale studieduur van maximaal een jaar en is toegankelijk voor iedereen vanaf zestien jaar zonder diploma. De deelnemersgroep is zeer gemengd: schoolverlaters, ongeschoolde werkzoekenden, uitstromers uit een internationale schakelklas (iks) of praktijkonderwijs. Ongeveer 70% van de gediplomeerden stroomt door naar een niveau 2 opleiding, de grootste groep binnen de zorg, gevolgd door handel en horeca. Studenten die niet doorstromen worden geacht dankzij het entreediploma een betere positie op de

arbeidsmarkt te krijgen en aan de slag te kunnen in 'assisterende' functies. Die zijn er echter weinig en zijn bovendien erg onzeker: veelal laagbetaalde tijdelijke, deeltijd en flexbanen. Ongeveer een vijfde behaalt geen diploma. Wel krijgen deze studenten een mbo-verklaring en daarmee het (leer)recht en de mogelijkheid om later naar het beroepsonderwijs terug te keren.

In de niveau 2 opleidingen neemt het aantal studenten gestaag af, er vindt een concentratie van zwakke en 'probleem' leerlingen plaats en de arbeidsmarktpositie van afgestudeerden laat te wensen over. Twee derde van de studenten op mbo niveau 2 stroomt na diplomering door naar een vervolgopleiding en één derde stroomt direct door naar de arbeidsmarkt. Door technologische ontwikkelingen en ICT-toepassingen wordt het arbeidsmarktperspectief van mbo niveau 2 gediplomeerden bedreigd. Een aantal mbo-instellingen poogt die arbeidsmarktkansen te verbeteren door brede niveau 2 kwalificaties en opleidingen aan te bieden waarmee gediplomeerden flexibeler inzetbaar zijn op de arbeidsmarkt. Zelfs met een diploma op niveau 2 wordt het voor veel afgestudeerden steeds lastiger een (vaste) baan te vinden. In veel sectoren worden ook functies op dit niveau gekenmerkt door lage betaling, slechte arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden, veel onzekerheid, tijdelijke contracten en flexibilisering en daarmee problematische loopbaanmogelijkheden en kansen op latere ontwikkeling. Er zijn initiatieven om hier iets aan te doen. Zo zijn er pilots in acht regio's waarbij studenten na het afronden van een entree-opleiding of mbo-2-opleiding nog twee jaar worden begeleid bij hun start op de arbeidsmarkt.

Gegeven de zwakke arbeidsmarktpositie zou het goed zijn om het aandeel gediplomeerden dat doorstroomt naar een meer kansrijk diploma op niveau 3 of 4 te vergroten. Ondanks het feit dat dit in principe op hetzelfde ROC kan, wil dat niet zeggen dat doorstroom altijd gemakkelijk is: van de huidige doorstromers haalt nog niet de helft dat diploma. In de praktijk wordt er door veel scholen weinig aandacht besteed aan deze doorstroom. Men mikt meer op directe instroom in de hogere niveaus. De niveau 2 opleidingen hebben binnen het ROC nog wel eens te lijden van negatieve beeldvorming bij docenten en studenten van de hogere niveaus, hetgeen het gebrek aan zelfvertrouwen van de niveau 2 student kan vergroten. Verbetering kan zich richten op begeleiding (SLB en in de lessen), het beter afstemmen van het onderwijs op de student zoals voortbouwen op eerdere leerervaringen in plaats van alleen benoemen wat iemand nog niet kan, en op ondersteuning bij het vinden van een stage.

Aandachtspunten:

- **Onderzoek of plaatsing op een hoger mbo-niveaus reëel is.** Studenten met een hogere niet-afgeronde voorgezet onderwijsopleiding of isk'ers met een hoge cognitie kunnen vaak een hoger mbo-niveau aan dan entree. Dit voorkomt demotivatie en maakt de onderwijscarrières van de betreffende studenten niet onnodig lang. Ook op hogere mbo-niveaus is passend onderwijs mogelijk.
- **Bevorder doorstroom** van Entree-opleidingen en niveau 2 opleidingen. De begeleiding en voorbereiding van studenten in de Entree-opleidingen op instroom in een niveau 2 opleiding en van studenten met een niveau 2 diploma naar een hoger niveau opleiding kan (veel) beter. Het is belangrijk dat mentoren hier aandacht aan besteden, bijvoorbeeld in SLB-gesprekken. Betrek daar als het even kan ook de ouders bij (Lusse et al., 2018).
- Vergroot mogelijkheden om (een aantal jaren) later in te stromen in een beroepsopleiding en biedt zo een **'tweede kans'**. Waardeer daarbij bijvoorbeeld de opgedane arbeidservaring. Wijs studenten op de mogelijkheden om als werknemer een opleiding in de beroepsbegeleidende leerweg (BBL) te doen.

- **Voorkom uitval** na doorstroom. Ook hier speelt SLB een belangrijke rol, evenals de pedagogisch-didactische kwaliteit van het onderwijs (Onstenk, 2010)
- Geef in het programma en in de loopbaanbegeleiding van entree-opleidingen ook duidelijk invulling aan de **arbeidsmarktroute**, via SLB, stagebegeleiding en bemiddeling naar werk .
- Besteed aandacht **aan persoonlijke, sociale en maatschappelijke ontwikkeling**. In alle opleidingen is aandacht voor loopbaan en burgerschap verplicht. Voor de 'lagere' opleidingen is daarbij veel aandacht voor sociale redzaamheid noodzakelijk. Maar ook voor omgaan met diversiteit en discriminatie.

4 Doorstroom van mbo en havo naar hbo

Zowel vanuit mbo als havo kan een vmbo-er ook het hbo bereiken. Vmbo-gtl-leerlingen kunnen niet alleen via de havo doorstromen naar het hbo, maar ook via het mbo. Veel studenten stromen door van het mbo naar het hbo, al is dat de laatste jaren wat minder (Van den Broek et al. 2020). Het is opvallend dat de doorstroom naar het hbo vooral is verminderd onder mbo'ers uit gezinnen met een middeninkomen. In 2005 ging 42 procent van de mbo'ers (niveau 4) naar het hbo, in 2016 was dat 35 procent, en sindsdien is het nog wat gedaald. Een mogelijke verklaring is het afschaffen van de basisbeurs in 2015. Een aanzienlijk deel van deze mbo-doorstromers is afkomstig uit de theoretische leerweg in het vmbo (Neuvel & Westerhuis, 2013). Een gerichte voorbereiding van leerlingen op doorstroom naar hbo kan ertoe bijdragen dat meer leerlingen uit de gemengde en theoretische leerweg die overstap kunnen maken. Zonder verdere studievertraging is de overstap naar de havo een korter traject (2 jaar) richting het hbo dan de doorstroomroute via het mbo (4 jaar). Maar beiden zijn aantrekkelijke trajecten voor 'laatbloei'ers' die na het vmbo ontdekken meer in hun mars te hebben en hun kansen willen vergroten. De kansen op succes in het hbo zijn vergelijkbaar voor de route via havo of mbo. Er zijn verschillen in het studiesucces van mbo'ers en havisten; qua uitval doen de mbo'ers het slechter in het eerste jaar. Wanneer mbo'ers echter het eerste studiejaar met goed gevolg doorlopen, kennen zij een hogere studievoortgang in de hoofdfase dan havisten (Kappe, 2017). Na vijf jaar heeft 45 procent van de mbo'ers en 45,7 procent van de havisten een diploma in het hbo (Van den Broek et al., 2016). In 2016 ging 62 procent van de mbo-studenten na het eerste jaar door met dezelfde hbo-opleiding, tegenover 64 procent van de havisten. Havisten switchen vaker van opleiding, terwijl mbo-studenten na het eerste jaar in het hbo eerder besluiten het onderwijs te verlaten. Dat is relatief aantrekkelijk omdat men al een mbo-4 diploma met waarde op de arbeidsmarkt heeft. Dat hebben jongeren met alleen een havo-diploma niet. Voor deze studenten kan een Associate Degree (AD) aantrekkelijk zijn (zie verderop).

Studenten met een niet-westerse achtergrond stromen relatief wat vaker door van mbo naar hbo. In 2016 ging het om 45 procent, tegen 34 procent van de mbo'ers met een Nederlandse achtergrond. In 2005 was het verschil nog groter: respectievelijk 55 om 40 procent. Eenmaal in het hbo beland, zijn mbo'ers van niet-westerse komaf wat minder succesvol, met name de jongens (Kappe, 2017). Nog geen drie op de tien van hen hebben binnen vijf jaar een hbo-diploma op zak, terwijl binnen die periode iets meer dan de helft (52 procent) van de studenten met een Nederlandse achtergrond afstudeert. Een verklaring kan zijn dat het grotendeels om eerste generatie hoger onderwijs gaat. Hier kan gerichte begeleiding in het hbo een belangrijke rol spelen (De Jong, 2014), maar dat valt buiten de scope van deze brochure. De grotere diversiteit op het mbo en de havo in vergelijking met het vwo, onder meer op het gebied van etniciteit, leidt tot een grotere diversiteit op het hbo, met name in de grote steden. De hogescholen uit de grote steden ontvangen – vrijwel constant – sinds 2005 meer dan 50% van de totale groep van studenten van niet-westerse herkomst. Bij deze hogescholen is 1 op de 4 studenten dan ook van niet-westerse herkomst, terwijl dat voor het hbo in het geheel 1 op de 10 is.

Voor mbo-ers is ook de Associate Degree (AD) een aantrekkelijke opleiding. Het opleidingsniveau van deze relatief nieuwe opleiding ligt tussen een mbo-4 opleiding en een hbo-bachelor. Sinds de invoering van deze tweejarige, zelfstandige beroepsopleiding met een aantrekkelijk arbeidsmarktperspectief is deze ondergebracht bij hogescholen, die dan ook verantwoordelijk zijn voor de inhoud en de eindkwalificatie. Er gaan echter ook al sinds de invoering van de AD stemmen op die vinden dat de AD thuishoort in het mbo.

Aandachtspunten

Doorstroming naar het hbo vanuit vmbo via mbo of havo is wellicht de belangrijkste manier van kansenbevordering, met een potentieel sterk corrigerend effect ten aanzien van de vroege selectie. Doordat het hoger onderwijs zo meer gemengd wordt, draagt het ook bij aan het tegengaan van segregatie. Dan is het wel nodig dat doorstroom specifiek aandacht krijgt:

- **Studiekeuze.** Verkeerde studiekeuze (niet kloppende verwachtingen) is een belangrijke reden voor vroegtijdige uitval. Om die te verminderen is het belangrijk dat in havo en mbo veel aandacht wordt besteed aan realistische studie- en beroepskeuze. In het mbo gaat het dan bijvoorbeeld om inzicht in meer of minder verwante opleidingen.
- **Vorbereidingsprogramma's.** Verschil in cultuur, niveau en verwachtingen ten aanzien van bijvoorbeeld zelfstandigheid is een andere belangrijke reden voor uitval. Ook als studenten de juiste keuze gemaakt hebben, lijken zij in de eerste 100 dagen te moeten wennen aan de hoeveelheid lesstof en de manier waarop docenten de lesstof behandelen (Kappe, 2017). Een groot deel van de studenten heeft niet op dergelijke problemen gerekend. Het aanbieden van voorbereidingsprogramma's, zowel generiek als op maat, is een belangrijk instrument. Dat kan bijvoorbeeld via de keuzedelen in het mbo.
- **Warme overdracht.** Ook hier is het ontwikkelen van netwerken tussen hbo en 'toeleverende' mbo- en havo scholen belangrijk, evenals het benutten van informatie over de studie en beroepservaringen van de student (bijvoorbeeld via een portfolio).
- **Begeleiding eerste generatie studenten.** Veel studenten die via deze weg op het hbo terecht komen zijn eerste generatie hoger onderwijs. Dit geldt tegenwoordig met name voor studenten met een migratie achtergrond (De Jong, 2014). Peer support is een goede manier om studenten te helpen de overgang te maken van het voortgezet onderwijs naar het hoger onderwijs. Ook maatwerk in jaar 1 van het hbo is voor mbo'ers en havisten belangrijk, gezien hun verschillende problemen bij de aansluiting, bijvoorbeeld in de studieloopbaanbegeleiding en bij bepaalde (struikel)vakken (Kappe, 2017).

Slotwoord

Verbeteren van doorstroom binnen het voortgezet onderwijs is een belangrijke manier om kansengelijkheid te vergroten en segregatie te verminderen. Deze manier wordt vaak wat onderbelicht in de discussie. Er is al veel mogelijk binnen de huidige regelgeving, al betekent het verbeteren van doorstroom een ombuiging van de huidige trend. Het veronderstelt onderwijs van hoge kwaliteit, soepele overgangen en begeleiding ook over de grenzen van de school heen. De kwaliteit van de docent is essentieel.

Het VMBO is in de publieke opinie bijna synoniem met kansenongelijkheid en segregatie naar opleidingsniveau. Dat is niet onjuist, maar wordt versterkt door het slechte imago. Mede vanwege het grote aantal leerlingen (ruim 45%) speelt het vmbo echter een sleutelrol in een aanpak daarvan. Het vmbo is *niet* noodzakelijk het begin van een doodlopende weg, maar opent specifieke mogelijkheden voor een loopbaan richting vakmanschap en een perspectiefrijke arbeidsmarktpositie. Dat er op de arbeidsmarkt nog veel kan en moet verbeteren in de waardering, betaling en loopbaanontwikkeling van vakmanschap, zowel binnen de private als de publieke sector, is duidelijk. Beroepsgericht onderwijs (met name op de lagere niveaus) ondervindt daar hinder van. Het onderwijs heeft er ook geen directe invloed op, anders dan leerlingen en studenten optimaal gelegenheid te bieden voor talentontwikkeling en loopbaanvaardigheden.

Wat betreft het tegengaan van (de effecten van) segregatie is burgerschapsonderwijs belangrijk (Nieuwelink et al., 2016). Geregeld komt naar voren dat vmbo leerlingen relatief weinig kennis op dit terrein hebben. Daarbij denkt men veelal aan feitelijke kennis. Zorgelijker is wellicht dat vmbo-ers ook veel minder het gevoel hebben in een democratische rechtstaat te leven (Van der Meer et al., 2021). In hoeverre dit ook een effect is van ervaren ongelijkheid en segregatie binnen en buiten het onderwijs wordt nauwelijks gethematiseerd. Het is hoe dan ook belangrijk dat juist in het vmbo en mbo aandacht wordt besteed aan de voorbereiding op de pluriforme samenleving. Dan gaat het om redzaamheid, veerkracht en burgerschapsonderwijs. Vmbo en mbo (en havo) zijn bijna per definitie gemengde scholen. Dat maakt juist dit onderwijs een essentiële oefenplek, die zich onder andere via de stage (beroepspraktijkvorming) ook uitstrekt tot de beroepsvoorbereiding (Onstenk & Bartels, 2017). Zo ervaren mbo-studenten met een migratieachtergrond en 'vreemde' naam vaak discriminatie bij het vinden van een stage. De school moet daar alert op zijn en niet alleen studenten helpen een stageplek te vinden, maar ook bij het verwerken van dergelijke ervaringen.

Literatuur

- Brekelmans, J., E. Fleur, T. Beliaeva & R. van Toly (2017) *Maatwerkdiploma's in het voortgezet onderwijs en doorstroom naar vervolgonderwijs*. 's-Hertogenbosch: ECBO
- Broek, A. van den, J. Cuppen, C. Ramakers, T. Termorshuizen & T. Vroegh (2020) *Dalende doorstroom mbo-hbo: waarom stroomt een steeds kleiner aandeel van de mbo-studenten door naar het hbo? Onderzoek in opdracht van het ministerie van OCW*. Nijmegen: ResearchNed
- Broek, A. van den, F. Wartenbergh, J. Bendig-Jacobs, C. Braam & J. Nooij (2016) *Monitor Beleidsmaatregelen 2015. Studiekeuze, studiegedrag en leengedrag in relatie tot beleidsmaatregelen in het hoger onderwijs, 2006-2015. Onderzoek in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*. Nijmegen: ResearchNed
- Dam, G. ten & M. Volman (1999). *Scholen voor sociale competentie. Een pedagogisch-didactische benadering*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Denessen, E. (2011) *Verantwoord omgaan met verschillen: Sociaal-culturele achtergronden en differentiatie in het onderwijs*. Oratie Universiteit Leiden.
- Glaudé, M. & E. van Eck (2012). *Samenwerking tussen mbo en vmbo binnen het Vakcollege. Mogelijkheden, knelpunten en oplossingen*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut
- Jong, M. de (2014). *Diversiteit in het hoger onderwijs*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers
- Jong, M. de & H. Nelis (2018) *Help, onze school is gekleurd! De toekomst begint in het onderwijs!* Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar.
- Heyma, A., Van den Berg, E., Petit, R., Cuppen, J., & Hermanussen, J. (2017). *Implementatie doorlopende leerlijnen vmbo-mbo: Derde monitor vakmanschap-, technologie- en beroepsroutes*. Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek
- Korpershoek, H., C. Beijer, M. Spithoff, H.M. Naaijer, A.C. Timmermans, M. van Rooijen, J. Vugteveen, M.-C. Opdenakker (2016) *Overgangen en aansluitingen in het onderwijs. Deelrapportage 1: reviewstudie naar de po-vo en de vmbo-mbo overgang*. Groningen GION Onderwijs/Onderzoek
- Kuijpers, M. & F. Meijers (red). (2008) *Loopbaanleren. Onderzoek en praktijk in het onderwijs*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant Uitgevers
- Laks (2020) *Laks-Monitor 2020*. Utrecht: Landelijk Actie Komitee Scholieren
- Meer, T. van der, F. Wanders, P. Thijs, L. Mulder, E. Aizenberg,, G. ten Dam & H. van de Werfhorst (2021) *Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs. Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen jaar 2 - 2019/2020*. Amsterdam: Universtiet van Amsterdam

Neuvel, J. & A. Westerhuis (2013) *Ontwikkelingen in leerlingenstromen door het Nederlandse onderwijsstelsel*. 's-Hertogenbosch: ECBO

Kappe, R. (2017) *Studiesucces: Verbinden als stap voorwaarts. Een oplossingsrichting op basis van een synthese van literatuur en eigen praktijkonderzoeken*. Lectorale rede. Haarlem: Hogeschool Inholland

Lusse, M., M. Kuijpers, M. Strijk, A. Diender & A. Hermans (2018) *Handreiking Ouders en LOB voor het vmbo*. Rotterdam/ Heerlen: Hogeschool Rotterdam/ Open Universiteit.

Nieuwelink, H., M. Boogaard, A.B. Dijkstra, E.J. Kuiper & G. Ledoux (2016) *Onderwijs in burgerschap: wat scholen kunnen doen. Lessen uit wetenschap en praktijk*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

Onderwijsraad (2019) *Doorgeschoten differentiatie in het onderwijsstelsel*. Den Haag: Onderwijsraad

Onderwijsraad (2021a). *Grenzen stellen, ruimte laten. Artikel 23 Grondwet in het licht van de democratische rechtsstaat*. Den Haag: Onderwijsraad.

Onstenk, J. & Bartels, R. (2017) Bildung in het beroepsonderwijs. In *Wijsgerig Perspectief* nr. 3/2017

Onstenk, J. (2018). *Geïntegreerd pedagogisch handelen in voortgezet en beroepsonderwijs*. Bussum: Coutinho

Platforms vmbo: *Krant Sterk Beroepsonderwijs*,

Rijk, M. de (2021) *Geen stress, we gaan het maken! Verhalen uit mijn vmbo-kansklas*. Volt: Amsterdam/ Antwerpen

Schoonhoven, R. van & Studulski, F. (2013). *De toekomst van het vmbo*. Rotterdam/Utrecht: Actis/Sardes

Volman, M. (2011). *Kennis van betekenis. Betrokkenheid als kwaliteit van leerprocessen en leerresultaten*. Oratie Universiteit van Amsterdam

Vogels, R., M. Turkenburg & L. Herweijer, (2021) *Samen of gescheiden naar school. De betekenis van sociale scheiding en ontmoeting*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau

Waals, J. van der, & M. van Schaik (2012). *Het vmbo dichterbij*. Amsterdam: Uitgeverij SWP

Colofon

Tekst: Jeroen Onstenk

Publicatiedatum: december 2021

Logo: René de Haan

Dit is een uitgave van het Landelijk Kenniscentrum Gemengde Scholen.

Mocht u na het lezen van deze brochure meer informatie willen hebben over het mengen van scholen, dan kunt u terecht op www.gemengdescholen.nl. Ook voor ondersteuning of advies kunt contact opnemen met het Kenniscentrum.

